नं॰ २६

अथ अर्थालंकार आरंभः

नं॰ ७६॰

अ० लं०
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः अथार्थालंकाराः अथ प्रथमा
यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः हंसीव कृष्ण ते
कीर्त्तिः स्वर्गंगामवगाहते १ अत्र हंसीकीर्त्तिः स्व
र्गंगावगाहनमिव शब्द स्वेनुपमानोपमेयसाधा
रणधर्मोपमावाचकानां चतुर्णां समुपादानात्पू
र्णोपमा वर्णोपमानधर्माणामुपमावाचक
स्य च एकद्वित्र्यनुपादानैर्भिन्नालुप्तोपमाष्टधा
२ वाचकलुप्ता १ धर्मलुप्ता २ धर्मवाचकलु०
३ वाचकोपमेयलु० ४ वाचकोपमानलु० ५ उपमा व
नलुप्ता ६ धर्मोपमानलुप्ता २ धर्मोपमानवा

१

चकलक्षणा ८ तत्रक्रमेणोदाहरणं तडिद्गौरीतु
तुल्यास्याकर्णनीदृशोर्मम कांत्यासमरवपु
यंत्रीदृशोनन्वीरहोमया १ यत्तयामेलनंतत्र
लाभोमेयमनहत्तेः तदेनकाकतालीयमवि
तर्कितसंभवं ४ अत्रतडिदिवगौरीतिवशब्द
स्यसमासेलोपाद्वाचकलक्षणा १ कांत्येंदुतुल्या
स्यादिवक्त्वेतदग्रहणाद्धर्मलक्षणा २ कर्पूरमि
वाचरतीत्यावाराश्वकक्विपइवशब्देनसहलोपा
दुपमनयोरातेदास्मकतयाकर्पूरंतीतिधर्मानुप
हाद्वधर्मवाचकलक्षणा ३ स्थात्मीतेसमरवधूमि

वाचकं तीति स्यात्मन उपमेयस्य सहोपमावाचकेन
नानुपादानात् वाचकोपमेयलुप्ता ४ काकतालीमि
त्यत्र काकतालशब्दौ तत्समवेतक्रियावाचितौ ने
न काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालं १३
मयत्रोपमेयं वस्तुस्य कुचिन्नमनं तेनैव रहसितत्वक्ष
क्ष्याते तेन स्वस्य तया मेलनं काकतालसमागम
समागमिति कल्पितं अत्रोपमा तस्य काकतालसमाग
मस्य वाचकस्य इवेव शब्दस्याग्रहणात् उपमेयस्य
मेलनस्याविनकिन संभवत्वस्य च धर्मस्याग्रहणा
द्वाचकोपमानलुप्ता ५ पुनः काकतालमिव काक

द्वितीय

तालीयमितिँस्मिन्निवार्थे समासे समासाच्च तद्वि
षयादिति ॥ ५ ॥ तथा च पतन्न दलितेन तालफले
यथा काकेनोपभुक्तं तथा स्रोदप्रतिल्लभितं ॥
दयासाम्ययोपभुक्तेत्यर्थः । फलतिस्वत्राप्याभे
वितर्कितस्य भवत्वस्य धर्मस्य रतिलाभस्य चो
पमेयस्येयादेशरूप ॥ ५ ॥ स्य च भूयमाणत्वाभ
न्काकहतनालफलोपभोगारूपस्य चोपमान
स्यायहणादुपमानलुप्ता ॥ ६ ॥ श्रावृत्तार्कितसभ
वमिति धर्मानुपादाने फ च स्येव धर्मोपमानवाच
कलुप्ता ॥ ७ ॥ षष्ठी च धर्मोपमानलुप्तासंपद्यत इति

सदृक्षदृशावोध्यं उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यै
व वस्तुनः इंदुरिंदुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्व
यः ५ अत्रस्वस्य स्वेन सादृश्यासंभवाद्न्यसा
दृश्याभावद्योतनद्वारा निरूपमत्वं तात्पर्यं ५ प
र्यायेण द्वयोस्तच्चेदुपमेयोपमा मता धर्मो
र्थ इव पूर्णश्रीरर्थो धर्म इव त्वयि ६ प्रतीप
मुपमानस्योपमेयत्वप्रकल्पनं त्वल्लोचनंस
मं पद्मं त्वद्वक्त्रसदृशो विधुः ७ अन्योपमेयला
भेन वर्ण्यस्यानादरश्च तत् अलं गर्वेण ते वक्त्र
कान्त्या चंद्रोऽपि तादृशः ८ वर्ण्योपमानलाभेन

तथान्यस्याप्यनादरः कः क्रौर्यदर्पस्ते मृ॰
त्यो त्वत्तुल्याः सन्ति हि स्त्रियः ९ वर्ण्येनान्यस्यो
पमाया अनिष्पत्तिवचश्च तत् मुधापवादो
मुग्धाक्षि त्वन्मुखाभं किलाम्बुजं १० प्रतीपमु
पमानस्य कैमर्थ्यमपि मन्वते दृष्टं चेद्वदनं त॰
स्याः किं पद्मेन किमिन्दुना ११ विषय्यभे
दताद्रूप्यरंजनं विषयस्य यत् रूपकं तत्त्रि
धाधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्तिभिः १२ विष
यस्योपमेयस्य विषयिणोपमानेनाभेदेन ता
द्रूप्येण वोपरंजनं रूपवत्करणात् तद्रूपकं एवंरूप

4

अ॰ लं॰
८

कंचिद्विधं अभेदरूपकं ताद्रूप्यकं च नक्षप्रत्ये
कं त्रिविधं प्रसिद्धाविषयिणोऽधिकोक्त्या
न्यूनत्वेनानुभयोक्त्या चेति तत्रोद्दिशाक्र
मेव परीत्योदाहरणानि अयं हि धूर्जटिः
साक्षाद्येन दग्धाः पुरः तत्मात्र अयमास्ते
विना शम्भुस्तार्तीयीकं विलोचनं शम्भुर्वि
श्वम वत्वयं स्त्रीकृत्यसमहास्थित इत्यभेद
रूपकानि अ॰ ताद्रूप्यरू॰ अस्यामुखेन्
दुना लब्धेनेत्रानंदे किमिंदुना साध्वीसमपा
रालक्ष्मीस्कन्दुरोदिता अयं कलंकिनश्चंद्रा
धोसाग

न्मुखचंद्रोत्तिरिच्यते १५ परित्यागमयः क्रिः
या यश्चिह्निविषयीविषयान्मता प्रसन्नेनहृग
तेनवीदत्तेमदिरेच्छया १६ मधमयूखव्यंस
कादिसमासाश्रयरोनोत्तरपदस्था धोन्या
दङ्गस्यवीदाराणा पयोगितानि वक्तृत्वहृगा
न्मत्ता पत्तिमित्तयानसंभवतीतिपरित्यागमः
बहुभिर्बहु धो लेखादेकस्योल्लेख इष्यते
स्त्री- स्त्रीभिःकामो र्थिभिः स्वर्द्रुः कालः शत्रुभि
रेहिसः १७ एकेनबहु धोल्लेखेप्यसौविष
यभेदतः गुरुर्वचस्यर्जुनोयंकीर्तौभीष्मः

अ.लं. धारासने १८ स्यात्स्मृतिभ्रांतिसंदेहैस्तदंकालंकृ

५ तित्रयं पंकजं पश्यतः कांतामुखं मेगाहते मनः

१९ अयं प्रमत्तमधुपस्त्वन्मुखं वेत्ति पंकजं।

पंकजं वा सुधांशुर्वेत्यस्माकं तु न निर्णयः

२० शुद्धापन्हुतिरन्यस्यारोपार्थो धर्मनिह्नवः

शु= नायं सुधांशुः किं तर्हि व्योमगंगासरोरुहं

२१ स एव युक्तिपूर्वश्चेदुच्यते हेत्वपन्हुतिः

नेंदुस्तीव्रो न निश्यर्कः सिंधोरौर्वोयमुत्थितः

२२ अन्यत्र तस्यारोपार्थः पर्यस्तापन्हुति।

स्तु सः नायं सुधांशुः किं तर्हि सुधांशुः प्रेय।

सीमुखं २३ भ्रांन्तापन्हुतिरन्यस्य शंका
यां भ्रांतिवारणे नायं वह्नोन्निः सोभ्रकं पंज्वरः
किंनसखिस्मरः २४ छेकापन्हुतिरन्यस्य
शंकातस्तथ्यनिन्हवे प्रजल्पन्मत्पदेलग्नः
कांतः किंनहिनूपुरः २५ कैतवापन्हुतिर्व्यक्तौ
व्याजाद्यैर्निह्नुतेः पदैः निर्यान्तिस्मरनाराचाः
कांताहकपातकैतवात् २६ संभावनस्यादुत्प्रेक्षावस्तुहेतु फलात्मना उक्तानुक्तास्पदात्राद्यसिद्धासिद्धास्पदे परे २७ अन्यधर्मसंबंधनिमित्तेनान्यस्यान्यतादात्म्य

हे

6

अ॰ लं॰
५

वनमुत्प्रेक्षासाद्विधा कस्यचिद्वस्तुनो वस्त्वं
तरात्मनासंभावनं वस्तूत्प्रेक्षा सैव स्वरूपो
त्प्रेक्षा हेतोर्हेतु तया संभावनं हेतूत्प्रे
क्षा फलस्य फलतया संभावनं फलो
त्प्रेक्षा तत्राद्या वस्तूत्प्रेक्षा द्विधा उक्तवि
षयानुक्तविषया चेति परे हेतुफलोत्प्रे
क्षे अपि प्रत्येकं द्विविधे सिद्धविषये असि
द्धविषये चेति तत्रोदाहरणं क्रमात्
धूमस्तोमं तमः शंके कोकीविरहशुष्मणां
लपन्ती व तमो गाति वर्षतीवांजनं नभः २८

अत्रग्रहोऽथ विस्तरस्तावत् नमस्सौ नैला हरिः-
रो घकत्वादि धर्मसंबंधेनगम्यमानेनानि-
मित्तेनसद्यः प्रियविघटितस्य वदेशस्था-
कोकांगना हृदयं प्रज्वालितव्याविरहानलधू-
मस्तो मत्वसंभावनस्वरूपोत्प्रेक्षा नमस्सो वि-
षयस्योपादानादुक्त विषया त्र मोत्प्रा-
तस्यचरो होगता खिलवस्तु संस्कृ मालिनी
करत्वाननानिमित्तेन नमः कर्तृकलेपनत्व
दात्म्योत्प्रेक्षा नमः कर्तृकाञ्जनवर्षणता
दात्म्योत्प्रेक्षा चानुक्तविषया वस्तूत्प्रेक्षा

7

अ·लं· रक्तं नवांह्रियुगलं भुवि विद्रुमे परागाद्ध्रुवं न
७ न्मुखाभेच्छया तु नं पद्मैर्वैरायते शशी २८
चरणयोः सहजे रागे विद्रुमे परागमहेतुत्वे हेतु
त्वेन संभावितामिति हेतूत्प्रेक्षा विद्रुमे परागस्य
च विषयस्य असत्वात्तरसिद्धविषया चेद्रूपद्म
विरोधे सहजे कान्ता मुखकान्तिकामनाहेतु अ
रसतीच हेतुत्वेन संभावितेत्यसिद्धविषया
हेतूत्प्रेक्षा मध्यः किंचयो ध्रुनैव बद्धः कन
कदामाभिः प्रायो हि त्वन व्यदेनैकां प्राप्तं तोय
नपस्यति ३० मत्र स्वाभाविकामध्य कार्श्ये

ककुच घृतैः कनकदामबद्धत्वेनाध्यवसित
वलित्रयपङ्क्तिलिता फलत्वोत्प्रेक्षणमसिद्धवि
षया फलोत्प्रेक्षा जलजस्य जलेनिजावास्थि
तेरूद वासनपरत्वेनाध्यवसितायाः कान्त्याः
पदसायुज्यप्राप्तिर्न फलमिति रवभूष्मा यथ
मानायास्तस्याः फलत्वेनोत्प्रेक्षणमसिद्ध
विषया फलोत्प्रेक्षा ॥ रूपकातिशयोक्तिः
स्यान्निगीर्याध्यवसानतः ॥ पश्यनीलोत्प
लद्वंद्वान्निःसरन्ति शिताः शराः ॥ ३१ ॥ विषय
स्याविषयिणा बद्धेनैव ग्रहणानि गरणान्तत्स्व

कं विषयस्य विषयिरूपत्वाध्यवसानं रूपका
तिशयोक्तिः यथा नीलोत्पलशरपराद्वाभ्यां
लोचनयोः कटाक्षाराम्भवनिगरणपूर्वकं
तद्रूपत्वाध्यवसानं यथापह्नुतिगर्भं विस
कसोपह्नवामता त्वत्करुर्क्ति कुरुध्यारा
न्तवक्त्रा: पश्यति नाविदो इर स्वकल
ङ्किमा सुधामेवामृतामित्यतिशयोक्तिः
चंद्रमंडलस्थममृतं न भवतीत्यपह्नुति
गर्भितं भेदकातिशयोक्तिः स्यात्तस्यै
वान्यत्वं वर्णनं अन्यदेवास्य गाम्भीर्य

मन्वहं र्यं महीपतेः ३३ संबंधातिशयोक्तिः

स्यादयोगे योगकल्पनं सौधाग्राणि पुर

स्यास्य स्पृशन्ति विधुमंडलं ३४ योगेप्य

योग संबंधातिशयोक्तिरितीर्यते त्वयि

दातरि राजेन्द्र स्वर्द्रुमान्नाद्रियामहे ३५ अ

क्रमातिशयोक्तिः स्यात्सह त्वे हेतुकार्ययोः

अस्त्रालिंगंति समं देव ज्याशराश्च पराकृतीन्

३६ ज्यां पुत्र्यां भुवंच चपलातिशयो

क्तिस्तु कार्ये हेतुप्रसक्तिजे यास्यामीत्यु

दिते तन्व्याः वलयो भवदूर्मिका ३७ संभा

9

श्रृ॰ लं॰
९

विनविरहेणकार्श्यवशात् अत्यंतंनितिश
योक्तिस्तत्योर्वापर्यव्यतिक्रमे अग्रेमाती
गतः पश्चादनुनीताप्रियेवरासा २८ एता
स्तिस्त्रोपि प्रायोन्नयः कार्यश्चोप्रत्याय
नार्थाः करायांतामिन रेखांवाद्यमेकंतु
ल्पयोगिता संकुचंतिसरोजानिस्वैरिणी
वदनानिच २९ त्वदंगमार्दवेदृष्टेकस्यचि
त्तेनभासते मालतीशशभृल्लेखाकदली
नांकठोरता ४॰ प्रस्तुतानामप्रस्तुतानांवा
गुणक्रियारूपेकधर्मान्वयःतुल्ययोगि

स्ता

तान् तत्प्रत्ततत्वेंद्रोदंयकालीनतयावरार्या
नं स्तो ज्ञानाप्रकाशमीफ्स्यैरिवागिमुः
रवानाचसंकोचरूपैकक्रियावरानिप्रः
स्तुतत्तुल्ययोगिना उत्तर श्लोकेनावि
कासैक मार्यवरानि प्रस्तुतेऽवरार्यानां
मालत्यादीनांकाठिन्यरूपैकगुणसाम्यं
योऽप्रस्तुततुल्ययोगिना हिताहितनिवृत्ति
तौल्यस्यात्परातुल्ययोगिना प्रदीयते
राम्हतिर्मित्रशात्रवयोस्त्वया ४१ परोक्ते
श्राम्हतिर्विभ्हतिः पराम्हतिः पराभवश्च

अ॰लं॰
१०

गुणोत्कृष्टैः समीकृत्यवचोन्यास्तुल्ययोगिता लोकपालोयमःपाशीश्रीदःशक्रोभवानपि ४२ वदन्तिवर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं वुधाः मदेनभातिकलभःप्रतापेनमहीपतिः ४३ त्रिविधं दीपकावृत्तौभवेदावृत्तिदीपकं वर्षत्यंवुदमालेयंवर्षत्येषाचशर्वरी ४४ उन्मीलन्तिकदंवानिस्फुटन्तिकुटजाद्गुमाः माद्यन्तिचातकास्तृप्तामाद्यन्तिचशिखावलाः ४५ दीपकस्यानेकोप्रकाराव्युत्तयादीपस्थानीयस्यशब्दस्यार्थस्योभयोर्वा

दृत्तौत्रिविधंदीपकंवर्षवर्षमिवाचरत्तीत्य
र्यः वाक्ययोरेकसामान्ये प्रतिवस्तूपमामता
ता नापेनभ्राजते सूरः शूर प्रतापेन राज
ते ४६ उपमानोपमेयवाक्ययोरेकः सा
धारणो धर्मः पृथग्भिर्दिश्यते चेत्तदा प्रति
वस्तूपमा प्रतिवस्तु प्रतिवाक्यार्थमुपमा
समानधर्मो स्यामितिनिरुक्तेः चोक्तिं प्रति
विम्बदृष्टान्तस्तदलंकृतिः त्वमेवकीर्तिमा
न्राजन्विधुरेवहि कान्तिमान् ४७ वाक्या
र्थयोः सदृशयोरेक्यारोपो निदर्शना या

अ॰लं॰
२२

दान्तःसौम्यत्वासेयं स्फुरतौं दोरकलंकत्ता ४८
अत्रोपमानोपमेयवाक्यार्थयोर्यत्तद्भ्यामै
क्यारोपः पदार्थवृत्तिमप्येके वदंत्यन्यानि
दर्शनां त्वन्नेत्रयुगलं धत्ते लीलां लीलांबुरु
जन्मनोः ४९ अत्र नेत्रयुगले नीलांबुजा
गतलीलापदार्थारोपान्निदर्शना अपरां
बोधयतं प्राकुः क्रियया सदसदर्थयोः नश्ये
द्राजविरोधीति श्रीरां चंद्रोदयेनमः ५०
उदयन्नेव सविता पद्मेष्वर्पयति श्रियं वि
भावयन्समृद्धीनां फलं सुहृदनुग्रह ५१

व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः
शैला इवोन्नताः सन्तः किंतु प्रकृतिकोमलाः
५२ सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासते जनरंज
नः दिगन्तमगमत्तस्य कीर्त्तिः प्रत्यर्थि
भिः सह ५३ विनोक्तिश्चेद्विना किंचित्प्र
स्तुतं हीनमुच्यते विद्या हृद्यापि सावद्या वि
ना विनयसंपदं ५४ विनोक्तिश्चेद्विना रम्यं
विनोक्तिः सापि कथ्यते विना खलैर्विभा
त्येषा राजेन्द्र भवतः सभा ५५ समासोक्तिः
परिस्फूर्त्तिः प्रस्तुतेऽप्रस्तुतस्य यत् अय

म.लं.
१२

मैंद्रीमुखं पश्यवरक्तकं भुंवतिचंद्रमाः ५६ य
त्रप्रस्तुतवृत्तांतेवर्ण्यमानेविशेषणसाम्यव
लादप्रस्तुतवृत्तांतस्यापि परिस्फूर्त्तिः तत्रस
मासोक्तिरलंकारः यथात्रैव चंद्रोदयेव
र्ण्यमाने मुखशब्दस्यप्रारंभवदनसाधा
रणाया दूत्तशब्दस्याकुणकामुकसंध्या
नुवतीत्यस्य चप्रस्तुते संवंधमात्रपरस्या
पिशात्तत्पर्यंत्तिस्फूर्तित्वात्चंद्रशब्दगतपुं
ल्लिंगेनैंद्रीशब्दगतस्त्रीलिंगत्वेनतन्नायि
पादेंद्रसंबंधित्वेनतयोपरस्फूतत्प्रस्तुतवृत्तां

पर

नादश्रस्तनवनितामस्तकश्रुरु यकृत्तान्तः प्र
णीयते अलंकारः परिकरः साभिप्राये वि
शेषणे सुधांशुकलितोत्तंसस्तापं हरतु भ
वः शिवः ८७ साभिप्राये विशेष्ये तु भव
त्परिकरांकुरः चतुर्णां पुरुषार्थानां दाता
देवश्चतुर्भुजः ८८ नानार्थसंश्रयः श्ले
षो वर्ण्यावर्ण्योभयाश्रयः सर्वदो माधवः
पायात्स योगं गामदीधरत् ८९ अब्जेन
त्वन्मुखं तुल्यं हरिणाहितशक्तिना उच्च
रद्भूरिकीलालः शुशुभे वाहिनीपतिः ९०

13

म॰ लं॰
१३

प्रकृताविषयारणाम प्रकृताविषयारणामन्त्र
भयाविषयारणांवानेकार्य्यश्चालांविन्या
सः प्रत्येकः सर्वदेव्यादितात्र माङ्गुह्ाह रा
तत्राघेस्तु त्पत्वेनाभौ देवौ प्रकृत्तौ द्वि
तीयकमलवद्धानुपमानत्तयाद्धावप्यप्रकृ
तौ तृत्तीयेसंनाती: प्रकृत्तौ न सम्भवति
अत्राशिवपद्मेसर्व्वदासदा उमा धवः पा
र्वतीपतिः गंगा धार्द्धारेत्यर्थः विष्णु
पद्मेसर्वदासर्व्ववरदानामा धवालक्ष्मीपतिः
यः गांधर्व्वीवराहः सन्नगंगेव कृतं चक्र

स्मः सन्द्र पारे स्पर्ध्यः चन्द्रेन चंद्रेणाक
मलेन च हरिणा हित्र साकं किना मृगांक
त्वात् हरिणापि विष्णुनाम्नाहि तासु किर्य
त्वनेसदा पञ्चसहस्रत्वात् वाहिनी
पतिः सेनानी नदीपति रत्नाकरः उच्चैरङ्
रिकीलालः युधिष्ठिर ग्रहा रत्नास्तव कुकु
राधिरः तरंगभागीमिरू चपल छकुसलिल
म्य मत्रभ्रलत्व प्रशासास्यान्नापयत्व प्र
सिद्धाष्मया एकः कनीपाण्डे तेषु यो
न्यप्राक्रान्तयावर्ते ६१ पत्रास्ककुन्नटतो

14

तवर्णनं सारूप्यादिसंबंधेन प्रकृतार्थाव
गतिपर्यवसायि तत्रा प्रस्तुतप्रशंसालंका
रः १ यमेवाल्मीकिरुक्तंनेयथ्यात्रा प्रस्तु
तवानकप्रशंसा प्रशंसनीयत्वेन प्रस्तु
तेतत्स्वरूपेदृढ्ह्याकृतानिवृत्तेमानीति प
र्यवस्यति प्रस्तुतेन प्रस्तुतस्य घोतने प्र
स्तुतांकुरः किंभृंगास्तन्यामालत्या के
तक्याकंटकेछ्या ६२ यत्र वारीतिन
प्रस्तुतेनान्यदभिमतेप्रस्तुतेघोत्यतेत
त्रप्रस्तुतांकुरालंकारः यथ्यात्रेवाभियत

नमेवसाकमुधानेविहरंतीका चित्सौंदर्याभि
भिमानशालिनीभिंगोपालभेनप्रस्तुनमु
व्यार्थेनक्रूरजनपरिवारदुःप्रधृष्यापा
परस्त्रियांविट.सर्वस्वापहरणसंकल्पदुर्ल
भायांवेश्यायांवाकंटकसंकुलकेतकी॥
समायांप्रवर्तमानांप्रियतममुपालभन्ते
स्म पर्यायोक्तंगम्यस्यवचोभंग्यंत
राश्रयं नमस्तस्मै कृतोयेनमुधाराहु॥
व.स्कुचौ ६२ गम्यस्यविवादितस्यभं
ग्यंतरेणाविवादितरूपादपिचारुत्वरेणा

1S

अ०लं० केनचिद्रूपेणाकथनं पर्यायोक्तालंकारः
१५ यथा भगवान्वासुदेवः स्वामसाधारणरूपे
ण विवादितं गोपिराकुचे धू कुर्वन्वेयपर्य्यंक
र्त्त्येन रूपान्तरेणाभिहितः पर्यायोक्त
तदप्याहुर्यद्व्याजेनेष्टसाधनं यामि चूत
लतां द्रष्टुं युवाभ्यामास्यतामिह इत्थं
अत्र नायिकया नायकं संयोज्य चूतलता
दर्शनव्याजेन निर्गच्छन्त्या सख्या नायकस्व
छंदरूपेष्टसाधनं पर्यायोक्तं उक्तिव्याजो
स्तुतिनिन्दाभ्यां स्तुतिनिंदयोः कःस्व

हुनिविवेकस्ते पापिनो नयसे दिवं ॥ ६५ ॥ सा
धुहूतिपुनः साधुकर्तव्यं किमत्रः परं यत्र
दूरधीविलूनासि दन्तैरपि नखैरपि ॥ ६६ ॥
निंदयास्तुतेः स्तुत्या वा निंदा या व वचनं व्याज
स्तुतिः उदाहरणीयप्या गंगायाः स्वविवेकोता
स्तीति निंदा व्याजेन स्तुत्या निव त्यापिनोपि दि
वं नयसीति स्तुतिः स्तुतिस्वभाववर्णनाय्या ॥ ६५ ॥
त्या भस्ते निव्याजेन मध्यं गत्वासि किं नु रत न
मेवेति धिक्कार्हुती धर्मविरुद्धकारित्वमिति
निंदा निंदया निंदया व्यक्ति व्याजनिंदेति गीय

16

अ॰ लं॰ ते विधेसतिं यो यस्तेप्रागेकमेवाहरच्छिरः ६७
हरतिंद्रयाविषमादिपाकं संसारं प्रवर्त्तयतीति
विधेर्निदा आक्षेपः स्वयमुक्तस्यप्रतिषेधोवि
चारराात् चंद्रकन्दर्पयात्मानम यवास्तिप्रिया
मुख ६८ निषेधाभासमाक्षेपंवुधाःकेचन
मन्वते नाहंदूतीतनोस्तस्याःस्तापःकाला
नलोपमः ६९ ननिषेधमात्रमाक्षेपःकिंतु
यत्रानिषेधोवाधितःसन्नर्थान्तरपर्यवसन्नः
चिद्विशेषमाक्षिपतिसआक्षेपः यथाहूतउक्तौ
नाहंदूतीतिनिषेधोवाधितःसन्नाहम्स्यथा

१६

२८

२९

नादिनीतिसत्यवादिन्ये पर्यवस्यन्निदानीमे
वागत्यत्वयाना, यकोञ्जीवनीयन्निविशेष
मादिपत्ति श्री वेपोन्योविघौ व्यक्ते प्रत्ति
वेघेत्तिरोहिते गच्छगच्छ सिचेत्कोत्त नत्वे
वस्याञ्जु निर्मम ७० अत्र गाछूत्ति विधि
र्वक्तिः कोत्तगं नव्य देश्ये निजजन्मो जन्यास्य
स्यत्तिस्त्र चनान्मागा इति निषेधत्तिरोहि
तः श्रोभासत्वेविरो धस्याविरोधो भास
इष्यते विनापित्तत्ति हारेण वदोर्जौत्तव
हारिणो ७१ हारहित्तावपिहारिणोत्त

धाविति श्लेषमूलको विरोधाभासः किमा
वनाविलापिस्या ऋकारसांकार्यजन्मवेत्
अप्पलादा रसासिक्तःकर प्रियत्वस्याछय
७२ रक्तिमः स्वाभाविकत्वेना विरोधः हे
रूतामस्सम ग्रत्वेको योन्यापानिष्ठ्वसामत्तो
अस्त्रैरतीदृष्णकाठिने जगज्जयान्तिमन्मथः
७३ जयहेतूनामस्त्राणां मृदुत्वादिगुण
वैकल्पमसमग्रत्वं कार्यानुपत्तिरुक्ता या
स्याद्व सत्यपि प्रतिबंधके नरेन्द्रानेवते
राजेन्द्र सत्यापि भुजभ्रमः ७४ नरेन्द्रावि

यैवेयान्यपाश्र मवा सगान्कार्यजन्मर
कनुर्यीरस्याद्विभावना प्रारंबाद्वीरगा नि
नादोय उदेतिम हृदस्तुत ७५ प्रारंबेनकंठ
स्वबीरगानादेन्च गीतस्या प्रवुसाने
विरुद्धात्कार्य संपत्ति दृष्टाकापि विभाव
ना प्रीत्ता भ्रुकिरवाः तान्विहंतापर्यांति
मां ७६ कार्यात्कारराजन्मापि दृष्टा
काचिद्विभावना यथाः पयोधिरभवत्क
रकल्पतरोस्तव ७७ कार्याजानिविशेष
योक्तिः सानि वफलकारसो हृदिस्नेह

वि

अ॰ लं॰
१८

ह्रियोसाम्रस्मरदीपेज्वलत्यपि ७८ स्ने
हस्तैलंरागश्च असंभवोपनिष्पत्तेरसंभ
वालवुरात्तिं कोविदंगोपाशिशुकःशैलमु
दपाटयेदिति ७८ विरूपाभिन्नदेशात्वंका
र्यहित्वोरसंगतिः विषजलधरैःपीतमू
र्छिताःपथिकांगनाः ८० गरलंसलिलं
विषं अन्यत्रकरणीयस्यततोन्यत्रकृ
तिश्चसा अन्यत्कर्तुंप्रवृत्तस्यतद्विरुद्ध
स्यकृतिश्चसा ८१ अपारिजातांवसुधां
चिकीर्षन्द्यांतथाकृथाः गोत्रोद्धारप्रवृत्तो

१८

पिगोत्रोद्भेदं प्रकाराः ८२ अत्रषाक्रो
पालंभः कुसंप्रति अपारिजातामपग
नश्चात्कुर्गां पारिजातहीनं स्वगोत्राया मे
मेरुध्रुवारः पातालादुर्ध्वतांगोत्रमंगागिरी
गगमुद्भेदः खुरक्तहृने विषमंकार्यतो
युग्म घटनालंकरूपयोः कैयांशिरीषम
ञ्जरीकृतावान्मदनज्वरः ८३ विरुद्ध
कार्यस्योत्पत्तिरपरं विषमंमतं कीर्ति
प्रसूतेधवलाश्यामा नवकृपाणिका ८४
आनिसूर्याप्यवाग्निभूतादेशाष्यसमुचय

मात्र भद्रयाशायाऽहिमज्जू स्याद्दृष्ट्वा स्वस्तेनभ
क्तितः ८५ समस्याधरान्नियत्र द्वयोरण्यनुरू
पयोः स्वानुरूपं कृतं सप्रहारमाकु चमंडले
८६ सारूप्यमपिकार्यस्य कारणेन सम्भवि
तुः नीचप्रवणानालाद्धिमजलजायात्स्तबोधो
चिता ८७ विज्ञातिर्विवनन्नूसिंहिर्यदर्पः
कर्त्तुं हपस्तः पुंवारणालाभोयंप्रयालत्नवा
रणार्थितुः ८८ राजानमभिभाष्येयानुसा
रेणं धारिके वारिके वीर्यमात्रं प्रानिनमेवाक
ठुब्रूहरणं विपिविव्रजनमपत्नमोऽपि

१९
ग्र·लं·
१९
ग्रु·ख·ष्ट·
८

रीतिफलेछिया नामं त्रिसंत्रस्थैलोकाद-
पिलक्षुसमुद्रानि ८८ अथाधिकं पुष्करद्वी-
ला धारादा धेयाधिकावबोधनं ब्रह्मांडादि
जले यत्रतत्रमान्त्रिकत्ते मुखाः ९. पृथ्वा
धेया चदा धया पर्वतनदपिजन्मतां अकी-
पक्षाग्र जयत्रैतिविश्रामस्यानिलु यावत्ता
व ९१ अत्यं ठसूक्ष्मादाधेया धदाधा
रस्यसूक्ष्मता मारिमालौमि कान्ते धक
रेजपवटायत्ते ९२ अन्यो न्यनामपत्र
स्यादुपकारः परस्परं त्रियामाप्राशिना

स्त्र.ल.
२.

भान्तिप्राप्तीभान्ति त्रियामया ९३ विशो
कः स्वान्तमाधारंविनाप्याधेयवरान्तिं ग
तोपि स्तंर्थैशिपस्या स्तमः छिंदतित्तत्करा:
९४ विशाखः सोपिय धेक वस्त्व नेकत्र व
र्णायत्ति मुक्तं वहिः उराप मान्त्सर्वदिद्वपि
सेवमे ९५ किंचिद्दाम्भन्तो प्राकवस्त्व
तरस्थानिश्रुसः त्वां पश्यता मयालब्धु
कल्पवृद्धानिरीक्षतां ९६ सर्वाधाराने
न्यप्याकारितयाकारि क्रियेन्न वेत्र येर्जे
गत्त्रीयते हतिनेरेवकुसुमायुधः ९७

सौ कार्येणानिवृत्तापि क्रियाकार्यविरो।
धिनी दृष्टान्तेकाल इति मप्यपरि त्याज्य
एवत्ते ९८ जैत्र यात्रान्मुखेनराज्ञायुवा।
राजस्य बालत्वराज्य एवस्थापने हितछा। हृ=
ते युवराजे नत्तुन्त देवसहन यने हितहाक्रियं
ते ९९ फुः कारस्य मालक्ष्या घदाप्राकृप्रा।
तकारणोः नयेन श्रीः श्रियात्त्यागस्य ।
गोपाविपुलंयशः ९९ स्टहीनमुक्तकरी
त्यार्थ श्रीरीति रक्षावलीमत्रा नेत्रेकरा
नविश्रं नेकरणोदोः स्तंभदोलिनी १००।

2

अ-लं-
२१

दोःस्तंभौ जानुपर्यंतप्रलंबनमनोहरौ जा-
तौ रत्नठक्कुराकारेऽनरस्य महीभुजः १
दीपकैकावलीयोगान्मालादीपकमिष्य-
ते स्मरेण हृदये तस्याः तेन त्वयि कृता स्थि-
तिः २ तेन हृदयेन उत्तरोत्तरमुत्कर्षः
सार इत्यभिधीयते मधुरमधु तस्माद्द्रा-
क्षा तस्याः कवेर्वचः ३ यथासंख्यं क्रमेणै-
व क्रमिकाणां समन्वयः शत्रुमित्रविप-
त्तिं च जयरंजय भंजय ४ पर्यायो यदि
पर्यायेणैकस्यानेकसंश्रयः पद्मं मुक्त्वा

गत्वाचंद्रं कामिनीवक्त्रप्रभा ५ राकासिं
न्यस्तनैकेवा पर्यायः सोपि संमतः अथुना
पुलिनं तत्र यत्र स्रोतःसुराजानि ६ परिव
त्रिर्विलिम्पयोन्मूलनामापधिकयोर्मिथ्यः ।
जगत्रैकेशारं उत्काकुदन्ता नूसारिभाभि
यः ७ परिसमव्यानिविष्यैकमेकस्मिन्न
स्तुयन्त्रांगं स्नेहमयः प्रदीपे कुनखान्तेषु ।
नन्नभुवां ८ विरोधेसल्पवलयोपिकल्पे विं=
लंहूतिर्व्यया सघः शिरांसि चापान्वानमा ।
पठमहीभुजः ९ वहूनांपुंगपज्ञावभाजां

२२

अ॰ लं॰ गुंफः समुच्चयः नश्यंति पश्चात्त्पश्चवं
२२ तिन्त स्यन्ति च भवद्विषां ९ अहमाप्यामि
कामाजामेककार्यो न्वयोपिसः ७ लक्ष्
पुवयो विद्या धनं च मदयत्यमुं ११ कामि
केकगन्तानां गुंफः कारकदीपकं गां
छत्यागच्छति पुनः पाथ्यः पश्यति प॰ श्रू
ति १२ समाधिः कायसौ कार्यकमण्यन
न्तरसन्निधेः उत्कंठितावतरुणीजगप
मास्तवमानुमान् १३ प्रत्यनीकवलोः
वतः शत्रोः पक्षेपराक्रमः जैत्रनेत्रानुगौ

करौ वृतपलाभ्यामधःकृतौ १४ कैमुत्येना
र्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते स जित
स्त्वन्मुखेनेंदुः का वार्त्ता सरसीरुहां १५ सम
र्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिंगं समर्थनं जि
तोसि मंद कंदर्प मच्चित्तेस्ति त्रिलोचनः १६
उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात्सामान्यविशेष
योः हनुमानब्धिमतरद् दुष्करं किं महात्म
ना १७ गुणवद्वस्तुसंसर्गाद्याति स्वल्पोपि
गौरवं पुष्पमालानुषंगेण सूत्रं शिरसि धा
र्यते १८ यस्मिन्विशेषसामान्यविशेषाः

27

अ॰ लं॰ सविकल्पः सनजिग्येमहांतोगहिदुर्द्धर्षाः
२३ सागराइव १९ प्रौढोक्तिकृत्कथीहृतो त्वभ्रु
लत्वप्रकल्पनं कचाःकालिंदजानीरत्तमा
लस्तोममेचकाः २॰ नाहिनमलानां नेला
निष्ठायेयमुनानीर जलंहेतौरित्यहेतोः॥
सद्भूतत्वोक्तिः प्रौढोक्तिः संभावनंय
दीत्थंस्यादित्यूहोन्यस्यासिद्धये यदिशे
षो भवेद्वक्ता कथिताःस्युर्गुणास्तव २१

किंचिन्मिथ्यात्वसिद्ध्यर्थंमिथ्यार्था
तरकल्पनं मिथ्याध्यवसितिर्वेश्यां

नयाये नवसजं वहन् २२ प्रस्तुतेवरार्थवा
क्यार्थप्रतिबिंबस्य वर्णनं ललितंनिगद्यते
नीरसेकमेघा चिकीर्षति २३ प्रस्तुतेप्र
मिति नवर्णनीयं वाक्यार्थमवर्णयित्वा
तत्सदृश स्य वस्तु नः प्रस्तुतवाक्यार्थ
स्य वर्णनं ललितं यथा कश्चिद्दाद्धि
ण्यसमागतः तत्कालोपेक्षितप्रतिनिवृ
त्तनायिका तरासक्तनायकानयनार्थंस
खीं प्रेषयितुकामां नायिकामुद्दिश्यसखी
नब्रवीपारप्रातीविंव भूतगतजलसेतुं वधा॥

24

सं

स्त्र·सं·
२४

वर्णयति स्म उत्कंठिता र्थसिद्धिर्यत्तं विना २
हर्षदेन नोमे च ध्यायते तस्मै निरस्तप्रासेवा
द्भूतिका २४ वांछितादधिकार्थस्य संसिद्धि
प्रहर्षं दीपमुद्योतयेयावत्तावदस्मृदि
ता रवि: २५ यत्नादुपायसिद्धर्थात् साध्या
लाभः फलस्य च निरंजनो बुधीमूलने
स्वनत्सा सांदितो निधि: २६ येन प्रहर्षण
स्तानुध्यांन्नं स्यमाणा विरुद्धार्थसंप्राप्ति
स्तविषादनं दीपमुद्योतयेयावत्तावन्निर्वि
णा एवस: २७ एकस्य गुणदोषाभ्यामस्ला

सोऽन्यस्यतौ यदि अपि मांपावयेत्सा पद्मी
स्नात्वेती छुत्तिजाह्नवी २८ काठिन्यंकुच
योः स्रष्ट्वा छत्य: पादपद्मयोः विनिंद
त्तिविधातारं तत्कुटीयशरियाखित्तः २९
तदभाग्यं घतस्यैवयद्वाप्रयानिसद्गुन
लाभोयमेव भूपाल सेवकानां तवेदृ घः
३०॥ कस्यचिद्गुणोनान्यस्यगुणोदोषोऽन्यस्य
दोषोगुणोनदोषोदोषेणगुणोवायत्रव
र्यतेसउल्लासः तत्राद्वितीयाक्रमाथस्पोदा
हरणं द्वितीयस्योक्तोद्वितीयस्यन्तृतीयस्ये

कष्टवैजिराद्रौ तृतीयवचनर्थ्ययोः नेत्राघेस
नीम्निमहात्यगुणोनगंगा यापावया त्वगुणाः
राजघाटीपुपलायमानारिनारीकदगत
घावतपरिपांथिमार्दवमदोषेकापदयोः
काठिन्यमस्पृष्ठाव्यर्थ्येकुचयोस्तत्कुर्वि
धत्वनिर्घृत्वदोषः सत्कुलमाहिमगुणोन।
धनस्पन्दना प्रयतं दोषः राज्ञः क्रूरता।
दोषेनसेवकानावधीविना निर्गमीगु।
णोदाशीनः ताभ्यांमौ यदि न स्यात्तामि।
वत्तालंकृतिस्तदा स्वल्पमेवाकुलमतोऽ

यदि

स्यं प्राप्यापि सागरं ३१ मीलंति निष्प्रज्ञानि
काहानि रम्यरत्नयुतेः ३२ दोषस्याभ्यर्थना
नुरूपत्त्येव गुरुणा दर्शनात् विपदः संत्तु नः
शाश्वतु यासु संकीर्त्यन्ते हरिः ३३ लेशः।
स्याद्दोषगुणयोर्गुरुगादोषत्वकल्पनं अ
खिलेषु विहंगेषु हन्त स्वच्छंदचारिषु शु
क पंजर बंधस्तेम धुराणां गिरां फलं ३४
राज्ञो बहुमतो विद्वान्विपुत्रो चिरं राजधान्याः
प्रवसत्ति न दर्शितान्… ककस्यमे हस्य स्वपि
रुवि नमप्रकृतं प्रशंसारूपं तन्वाघाज्रे स्त

26

छं॰ टी॰
२८

र विहंगानामवक्रकृत्त दोषस्य स्वछंद चरणा
नुकूलत्तया गुणास्य छिनीयाकुर्छ मुके मधुरभा
षित्वस्य गुणास्य पंजरवंधहेतुत्तयादोष
वत्वं कुलिनं स्तव्या पर्यसूचतं मुद्राप्रकृ
तार्थपरैः पदैः नितं वगदुर्वृत्तिरूराणी छग्यु
ग्म विपुला चसा ३५ मा विपुलानामछंदः।
क्रमिकं प्रकृतार्थान्नान्यासंर त्नावलीवि
दुः चतुरास्यः पतिर्लदप्याः सर्वतस्त्वम
हीपते ३६ नजुगः स्वगुणान्यागाद्दन्य
दीयगुणाग्रहः पद्मरागायतेनाप्रामौक्ति

कंते परत्विषा २७ पुनः स्वगुणसंप्राप्तिः
पूर्वरूपमुदाहृतं हरकंठांशुनीलोपि शेष
स्त्वद्यशसासितः २८ पूर्वावस्थानुवृत्ति
श्च विकृते सति वस्तुनि दीपे निर्वापितेऽ
प्यासीत्कांचीरत्नैर्महन्महः २९ चका
रः पूर्वरूपमितिलक्ष्यानुरोधगार्ग्यः. संग
तान्यगुणानंगीकारमाहुरतद्गुणं चि
रं रागिणि मच्चित्ते निहितोपि न रज्यसि
३० प्राक्सिद्धस्वगुणोत्कर्षोनुगुणः
परसंनिधेः नीलोत्पलानि दधते कटाक्षे

रत्ति नीलित्ते ४१ मीलितं यदिसा दृष्टयाङ्गे
दृष्ट्वनलभ्यते रसोन्नालादिलाद्वायायाश्च
रसोसहजाकुरसो ४२ सामान्यं यदिसा
दृष्ट्या दिशो वानोपलभ्यते पद्माकरप्र
विष्टानां मुखनालादिसम्भुवां ४३ भे
दुवाशिख्यायोः स्फूर्त्तिवुन्मीलित्तविप्रोष्ठ
को हिमाद्रिंत्वचाश्रीमग्नमुराः श्रीनेन
जानन्ति ४४ लादितान्यदनैवद्रेपद्मानि
वमुखानिच ४५ किंचिदाकुलसाहि
तस्यादृष्टोत्तरम्मुत्तरं यत्रासौवतनसीपा

यत्रैवं स्तनरासारिन्न ४६ सरित्तरसामा
र्गप्रेच्छं तं प्रानितं कामयमानो यथाऽऽत्तरमि
दवेनसी कुंजे स्थापयामित्याकूतं प्रसो
नरां नरामिनिमूननरं चित्रकृच्यतो केदार
पोषरारनाः करवेटाः किंचलवयः ४७
दारारगा पोषरारनाः के इति प्रश्नः के
दारस्याहै वस्य पोषरा रत्ना इति नदेवमुत्त
रं केरवेनुः रवे चरा इति किंच लामिति च प्रश्न
स्योत्तरमेकमेव वयइति पदादिराः यौवनं चे
तिचित्रं स्तनं परा शयाभित्तेन रसाकूतवे

अ·लं·
२८

स्थितं मयि पश्यति सा केशैः सीमंतमारोपमा
वयन्तु ४८ पिहितं परवृत्तांतं ज्ञातुं सा
कूजन्ती स्थितं प्रियेण गृहागमं प्राप्तः कांतात
लमकल्प यन्त्र ४९ व्याजोक्ति रन्य हेतू
क्त्या यदाकारगोपनं सखि पश्य गृहारामप

साकार

रागैरसिम भूस्सरा ५० अत्रैचोपरि नक्षत्र
संकेत भूपट्टलुठनलग्न धूलीजालस्य गो
पनं गूढोक्ति रन्योद्देश्यं चेदन्य प्रतिक च
ल्प्यते वत्सा पोहि परक्षेत्राद्दोषाणि तिष्ठति
रक्तकः ५१ यं प्रति किंचिदुक्तं तत रस्मै

मीविज्ञाप्यीतानि न देव तदन्यं कं वित्प्रति प्रोषि
गोच्यते चेत्साग्रहोक्तिः दृष्येत्युदाहरणां र
हपरकलत्रमुपभुंजानं कामुकं प्रतिवक्त्रव्य
परलेखसस्यानिभद्रायत्तमुत्तराणां कोचित्स
मीपे चरंतां निर्दिष्टयकच्यते किंचत्रोक्तिः
श्लिष्टगुणधूर्तक वितादिः कृत्तयदि व्ययापर
हिपरदेत्राद्दितिवाक्तिसमस्तवनं युक्तिः
पराभिसंधानक्रिययामम मेगुप्तये स्वा
मालिरवतीह स्यान्यं धतुः पोष्यकरोलि
खत्र परमन्ये प्रपचापलेखनक्रियया

मत्तोमयालिखितइतिस्वमर्मप्रकाशना
यपरंकंचनंकृतं लोकप्रवादानुकृतिर्लोको
क्तिरितिभण्यते सहस्वकान्तचिन्तासामी
लयित्वाविलोचने ५४ छेकोक्तिर्यत्रलोको
क्तिःस्यादर्थान्तरगर्भिता भुजंगएवजानी
तेभुजंगचरणांसखे ५५ केनापिकस्या
पिवृत्तांतेपृष्टेसमीपस्थमन्यंनिर्दिश्यत
स्यैवतस्यवृत्तान्तंजानातीत्युक्तौवक्तोभु
जंगएवेत्यादिलोकोक्तिः यथायंधनार्ज
नादिव्यापारेस्वस्यसहचारीतथारहस्य

पनंगव्यापारे इतिमर्मोद्घाटनगर्भिता
वक्रोक्तिः श्लेषकाकुभ्याम् परार्थत्वक
ल्पनं मुंचमानस्ति प्राज्ञे नेह नंदीहरान्तिके
५६. मानं मुंच प्रभातातारा त्रिरित्यभिप्रायेणा
दिति प्राज्ञमामुंचेत्यर्थान्तरं श्लेषेणापारि
कल्पितं स्वभावोक्तिः स्वभावस्य जात्या
दिस्थस्य वर्णनं कुरंगैरुत्तरंगाक्षैः स्तब्ध
कर्णैरुदीक्षितं ५७ भाविकं भूतभव्या
र्थसाक्षात्कारस्य वर्णनं अहं विलोका
येयापि युध्यन्नेत्रस्त्रासुराः ५८ स्यान

30

अ॰लं॰ श्रीधराज्जोड्ड्रावन्नधरमिंद उदात्तमुद्धिष्ठ

२॰ रितंश्लाघ्यंवान्योपलक्षणं सानौयस्मा

भवद्यज्वनद्दूर्जीटिकिरीटिनोः ५९ अनु

क्तिरद्भुतानध्यप्रौर्योदार्यादिवर्णनं

अर्थदात्तारिराजेंद्रयाचकाःकल्पशाखि

नः ६॰ निरुक्तिर्योगतोनाम्नामन्यार्थ

त्वप्रकल्पनं ईदृशैःश्चरितैर्जानेसत्यंदो

षाकरोभवान् ६१ प्रतिषेधःप्रसिद्धस्य

निषेधस्यानुकीर्त्तितं नद्यूतमेतत्कितव

क्रीडनंनिशितैःशरैः ६२ द्यूतेत्तवचग

२॰

त्स्यंतच्छत्रहस्तपंडहासो निषेधार्थः सिं

हस्येवविधानं यन्नदाकुर्विघ्नलंकृतिं पं

चमोदक्षने कालेकोकिलःकोकिलोभव

न्त ६३ कोकलस्यकोकिलत्वमघुरत्तर पं

चमध्वनिशालित्वं सकलजनहृदयलं

हितोहितमनासाद्यवराने हेलरुच्यने

सावुहेतिप्रीतिप्रमनिषेद्धायस्कं

वा ६४ हेलहेलमनोरैकहे लंकोचिन्नव

न्ते लक्ष्मीविलासविदुषांकेयन्नावेटर

कमुभोः ६५ इत्यप्रथामलंकारालनाथि

3)

अ॰ लं॰ त्वानिदर्शित्ताः प्राचामाधुनिकानांचमत्त
३१ मालोच्यसर्वत्तः इह एषामुदाहरणांतरा
णिकुवलानंदेदृष्टव्यानि इत्यर्थालंका
राः संवत् १९८५ वैशाखवशु॰ ७ बुधे व॰
लिखितं ७॰ साधुरामशर्म्मजिम्बू शुभं॰

काव्यगुणदोषाः

ॐ नमो गणपतये अथ क्रमेण तत्कीर्त्यै
स्वर्गसोपानपंक्तये परिहार्यानतो दोषां
स्तानेवादौ प्रचक्ष्महे १ अनर्थकं श्रुतिक
टु व्याहतार्थमलक्षणं स्वसंकेतप्रक्लृप्ता
र्थमप्रसिद्धमसंमतं २ ग्राम्यं यच्चाप्रजाये
तपदं तत्र प्रयुज्यते क्वचिद्दृष्टा च विद्वद्भि
रेते नाम पदोषता ३ प्रस्तुतेनुपयुक्तं
यत्तदनर्थकमुच्यते यथा वितायकं व
हेलंबोदरमहं हि हि ४ अत्र हि न शब्दो पा
दपूरणमात्रत्वादनर्थको लंबोदरमिति वि

3?

ग्र॰ लं॰
३२

न
शोभाकरास्यकाव्यदीपकभगवादार्थकं यत्र
न्ते एषाङ्गिकायाशाह्विर्त्विवारं प्रयुज्यते तत्र न
दोषः यथ्या ग छाग छुभोमित्रेति सर्पः स
र्पोयमग्रेनवेत्तिव निःस्पृशादर मत्यत्रवु
द्धेः श्रुतिकटुस्पष्टं एकोप्यमनसामन्य
स्वक्षेपानिर्मित्रायथ्या ५ घातेत्तिवक्ता
व्येस्वक्षेतिश्रुतिकटु व्याहतार्थयदिस्या
र्व्यवाधकार्यनिराश्रमं रत्नस्त्वमेवम्भूपा
लभूत्तलोपकृतोयथ्या ६ भूत्तलस्योप
कृतावुपकारइत्तीस्यार्थस्यवाधकमर्थमि

रंभूत्वातांलोचकृतोलो पकरणाइति प्राव्दशा
स्त्रावेकृद्ध्यत्त दलत्तरामुच्यते मानितोमा
त्तदलतोय पेंदुविजयत्यसो ७ अत्रपर
स्मैपदमयुक्तं विष्णुर्वस्य जयतेरात्वनिया
मात् स्वसंकेतप्रल्हञ्जार्प्यनेपार्यांत्तरक्ष
चकं यथाविभाति शैलोयंपुष्यितेर्वानर
ध्वजैः ८ अत्रवानरध्वजशब्देनार्जुनवृ
त्तः संकेतितोवस्तुतस्तु पांडवलभ्यते य
स्यतास्ति प्रसिद्धिस्तदप्रसिद्धविरुद्धं यथा रा
जेन्द्रभवतः कीर्तिश्चन्द्ररोहति वारिधीन् ९

33

अ॰ लं॰
३२

हंतिर्गत्यर्थत्वं सिद्धमप्यप्रसिद्धं श्रान्ता
मप्यर्थमाख्यातं यत्तु सर्वत्र संमतं ॥ असंम
तं तमोंभोजं दालयन्त्यश्वोरवेः १० अं
भसो जायत इति पंकप्रतिपादने शक्तोप्यं
भोजशब्दः कमले रूढत्वादन्यत्रासंमतः ॥
यद्यत्रानुचितं त्वाक्रितत्रग्राम्यं स्मृतं यथा
छादयित्वा मकरान् पुष्पैः पुरो धान्यादिपा
म्यहं ११ पुष्पैरभ्यर्च्य बलिं ढौकयामीति
वक्तव्ये इदृशं वचो ग्राम्यामिति पयस्त्वा
कत्वा ह्वाकास्य तद्दोयाः संति तत्त्वहि अत्रा

पदस्यास्तु ये वाकादेः यास्तान्तु मेहेवयं
१२ खंडितं व्यस्तसंबंधमसंमतमपक्रमं
छंदोरीतिं यतिभ्रष्टं दुःसंवाक्यमसात्क्रियं
१३ वाक्यांतरप्रवेशेन विच्छिन्नं खंडितं
मतं यथा पात्वसदा स्वामी यामिंद्रः स्तौ
ति वाजिनः १४ पात्ववाजिनः स्तौति वाक्यं य
मिंद्रः स्तौ स्तौति वाक्यान्तरेणा खंडितं संबं
धिपदद्वयस्त्वे व्यस्तसंबंधमुच्यते यथा
घः संपदस्तात देयाजलाविवोहिता १५
स्वहिताम घस्तत्वा निस्यात्ताजिनोघः संप

34

अ॰ लं॰
३८

ददेयादितिहूरान्वयः शब्दार्थौयत्रनकु
लाविद्धत्ताविवसंमतौ नदसंमतमित्या
कुर्वाकंवाक्यविशारदाः १६ मानसौकः
पत्तघानदेवासनविलोचनः नमोरिउ
विपद्मारिप्रियांदिशान्तवोजिनः १७ मा
नसौकाः यः पत्तन्पद्मीहंसः स्यात्तयस्य
देवस्यनस्यासनंकमलंतन्निभनयनो
जिनः नमसोरिपुरर्कस्तस्यविपद्मोरा
कुस्तदरहरिः प्रियंतल्लक्ष्मीदिशान्तक्ष्मणाय
वहवोर्प्यस्त्वलयः अपक्रमभवेयत्रग्रासि

क्रमलंघनं यस्याभुक्त्वाकृतस्नानो गुरूं
देवांश्च वंदते १८ स्नात्वा देवानर्चयित्वा
गुरून्नत्वाभुंजीतेतिक्रमोलंघितः छ
दक्षशापत्रविकृतयचंद्रोश्चसंहितद्युप्या
सजयतिजिनपतिः परब्रह्ममहानिधिः
१९ अनुष्टुभि प्रथमपादाभिन्नगणाकरणा
च्छंदोभ्रष्टता वक्रेनाद्यान्नसौस्यानामि
त्रित्वविधेयान्न रीतिभ्रष्टमनिर्वाहोयत्र
रीतेर्भविद्यथा जिनोजयतिसच्छ्रीमानबिंदु
धमरवंदितः २० असमासावैदर्भीन्रूयः स

35

अ० लं०
३५

प्रासंगपांचालीरीतिः पदंर्वांविरतिप्रोक्तंव
तिप्रसंबुधैर्यथा नमस्तस्मैजिनस्वामि
नेसदावैमयेहिते २१ अथवेदस्यस्यातिप्र
मपादसंवधपाचतिप्रशः सक्रियापदही
नंयत्तदसत्क्रियमुच्यते यथ्यमस्तवतोग
च्छेः श्रीखंडखुंस्वौः स्तवैः २२ पुष्यैर्स्त्वं
यामिश्रीखंडपुंस्योर्वालियामिस्तवैःसौ
मीत्यादिक्रियानामभावादसत्क्रियत्त्वं अथ

क्रा

वाष्पदोषः देशकालागमावस्थाद्वव्यादिप्र
विरोधिनः वाक्येस्वर्यान्निवधीयादिदिपवेका

स्तांविना २३ प्रवेशेश्वेत्रस्यस्पुटकुटजराजी
स्मितदिशि प्रचंडेमार्त्तंडे हिमकरासमानमा
नोऽयमहसि जलक्रीडायोन्नमरुसरासिव
लाद्विपकुलेमदेनां धंविधंन्यसमप्रारपात्तैः
प्रशामितः २४ प्रबकालद्रव्यदेशावस्था
गमविरोधाः क्रमाडुन्नेयाः इतिदोषविव
नि येकेरकलोकितन्मुज्वलंसदाविबुधैः
कविहृदयसागरोत्थितमम्टतामिवास्वाद्यते
काव्यं २५ मदोषावपि शब्दार्थौ प्रशस्ये
तेनयोर्विना नातिदानीयप्याप्ताक्तिदूषा

भिव्यक्तये गुणानां १ औदार्यं समतां कान्तिरर्थ
व्यक्तिः प्रसन्नता समाधिः श्लेष ओजोथमा
धुर्यं सुकुमारता २ पृथक्तामर्थचारुत्वप्रा
त्याद्युक्तपदान्तरैः मिलितानां यदाधानं तदौ
दार्यं स्मृतं यथा ३ गंधेभविभ्राजितधाम
लक्ष्मीलीलाम्बुजच्छत्रमपास्य राज्यं क्रीडा
गिरौ रैवतके तपांसि श्रीनेमिनाथोत्र चिरं च
कार १ बंधस्य यद्वैषम्यं समता सोच्या
तेबुधैः यदुज्वलत्वं तस्यैव सा कान्तिरुदि
ता यथा ४ कुचकलशविसारिस्फारलो

वरायधारामनुवदंति यदंगासंगिनीहारखा-
ह्लि: अत्र सह धाम्नहिमानं तन्नाम मनन्यापमे-
यांकथ्ययकथ्यम हिते चेतसि व्यंजयामि ।
१ फलैः लब्धाहारः प्रथममपि निर्गत्य
सदनादनासक्तः सौख्यैकांचिदपि पितृराज-
न्मानितिकृतौ तपस्यन् प्रांतं नन्दवनमवि-
श्रीफलफलैरखंडैः खंडं दोर्भ्यामहन्न
पादार्चनमसौ ७ यदनेयत्वमर्थस्य सा-
र्वव्याप्तिः स्तनायथ्या तत्सैन्यरजसा-
लन्नैसूर्यैरात्रिरभूद्दिवा ८ कटिन्यथ्यापि

३७

स्त्र॰ लं॰
३७

कल्पं यस्य सुशक्तिः सो ज्ञाते यथा कल्पद्रुमा
इवामाति वांछितार्थ प्रदो जिनः ८ सुस
माधिर्यदा न्यस्य गुणोन्यत्र निवेश्यते
यथा प्रभुभिरस्त्रीणां राज्ञः पक्षावित्तयथा
९ पक्षावित्तत्वं वृत्तगुणो यथा सिनिवे
शिनः प्रेषो यत्र पदानि स्युः सूत्राती
नुपरस्परं डोजः समासभूयस्त्वं तन्मथेव
निःसुंदरः ११ मुदा यस्यो कीर्तिः सहसहा
वरीभिर्वंतवैरैः कुः भुजाहेलो कृतधर
णिभारं भुजवलं दर्शोर्द्धर्भाकिरनि

फो॰

३७

करसंभा तुलकिताश्रमत्कारोद्रेकं कुल
शिखरिणास्तेपि दधिरे १२ समराजिर
स्फुरदरिनरेशाकारिनिकरशिरःसरसा
सिंदूरपूरपरिचयेनेवारुणितकरतलो
स्वरुति सरसापर्यपद त्वं यत्तन्मापुर्यमु
दोहतं भ्रातिश्रूरादर त्वं यत्सौकुमार्य
मिदयेप्या १३ फणामणिकिरणाली
स्फुरत्कंचकविचोलः कुचकलशनिधानः
स्यैकेरताधिकारी उरासीविश्वादहारस्फा
रता मुग्धिनानः किमितिकर सरोजेकुंड

लीकुंडलिन्याः १४ प्रत्तापदीपांकुरानुराजि
रेवदेवत्वदीयः करवालएष नोच्चेदनेना
छिवत्नामुखानिध्यायमानानिकपं
कृतानि १५ गुरोरभीभिः परिनोनिवद्ध
मुक्ताफलानामिवदामरम्यं देवीसरस्व
त्यपिकंठपीठे करोत्यलंकारत्तयाकवि
१६ इतिकाव्यगुणदोषाः चित्रकको
नायतुप्रासोयमकं ध्वन्यलंक्रियाः यत्रां
गसंधित्तदूपेरन्तरेवस्तुकल्पना सत्या
प्रसत्तोसावित्रंत्ताश्चित्रांचित्रकृत्सृयत् १

यत्राहुरैरेव कर्णिकाकेसरदलादिकल्प
नयाक्कमलछत्रचामरकलशशङ्खशैलादि
कल्पनाभवनि नानाचित्रं तत्राकारगतिस्व
रव्यंजनभेदाच्चतुर्विधं प्रथमं कमलछ
त्रादि द्वितीयं गोमूत्रिकागजतुरगादि
स्वरैस्वरान्यां स्वरैर्वा स्वरचित्रं तृतीयं
अत्रैव मात्राच्युतकबिंदुच्युतकाघत्त
भवन्ति सरस्वत्या दूर्जनः चित्रं एकद्वित्रि
चतुर्व्यंजनैर्वर्णघतं व्यंजनाचित्रं तुर्यं वर्णा
च्युतकमप्यस्यैव भेदः चतुर्वर्णाभिरत

अ·लं·
३९
37

त्रिं निरोष्ठ्यादिकमप्यत्रैवांतर्भवतिश्च
स्तत्वादपरं वाच्यमुपादायोत्तरप्रदः मं
गंश्लेषमुखेनाहयत्रवक्रोक्तिरेवसा
२ नाप्यमयूरोन्नत्यान्निजरगान्नवदा ।
सः कुत्रोन्नत्यं नन्दकप्ययामिकलापि
नमिहमुखलौपीपियेकोस्ति ३ नुल्य
श्रुत्यनुप्रासवृत्तिरनुप्रासः स्फुरद्गुणः अ
नत्यहः स्याच्छेकानां लाटानां नैत्यद्भु
सः ४ अलंकलंकशृंगारकरप्रसरेहल

·३९

यं चंद्रचंडी शांतिर्माल्यमसितिस्पर्धी महेसि
५ स्तोस्त्राविदो ह्त्वादानवान्दानवच्छिवा
नीतिनिघ्नेनम्रपालम्बरियम्भृत्स्वपाकु
ता ६ स्यात्पादपदवर्णालीमावृत्तिः संयु
तायुता यमकं भिन्नवाच्यानामादिमध्यां
तगोचरं ७ पादस्यपदानामक्षराणां वा
ऽऽवृत्तिः पुनरुपादाने यमकं सा द्विधा संयु
ताऽत्रान्तराले ह्यक्षरपदहीना द्वितीया त्र संयु
ता स्वरूपरव्यवहिता चेत्याद्यादिगोचरं
मध्यगोचरमन्तगोचरमादिमध्यगोचरं
८

ख॰ सं॰
८०

40

मध्यांतगोचरं आद्यंतगोचरं सर्वगोचरमित्येवनानाविधं भवंति तदुदाहरणांज्ञेयं संस्मरामि

इत्यर्थालंकारः समाप्तम्

नं. ७६.